

Oktatói percepciók a Bologna-folyamatról

Fehérvári Anikó

■ A nemzetközi és a hazai felsőoktatás-kutatás közkezdvelt témája a felsőoktatás szerepváltozásának kutatása. Tanulmányunk is ezt a témát elemzi egy 2014 tavaszán készült online – intézményre, nemre, tudományos minősítésre országos reprezentatív – oktatói minta adatbázisán, mely 2192 válaszadó adatait tartalmazza. Az írás elemzi az oktatók felsőoktatási változásokról, Bologna-folyamatról alkotott véleményét. Az elemzés két fő kérdésre fókuszál. Egyrészt a magyar oktatói vélemények mennyiben térnek el az európai unió országainak nézeteitől, és ebben történt-e változás. Másrészt kirajzolódnak-e intézményi mintázatok az oktatói véleményekből. Az első kérdés megválaszolásához a Gallup 2007-ben született európai felmérését, míg az utóbbi kérdéshez a magyarországi U-Map projekt intézményi csoportosítását használtuk fel. ■

Ahogy a cím is jelzi, a tanulmány azon elemzések körébe tartozik, melyek a Bologna-folyamat hazai megítéléséről szólnak. Az elmúlt néhány évben sokan, sokféle nézőpontból elemezték a bolognai változásokat. Születtek átfogó írások, melyek a folyamat minden szegmensére kitértek és nemcsak hazai, hanem nemzetközi, európai vagy regionális beágyazottságában vizsgálták a felsőoktatás átalakulását (Barakonyi, 2004, 2009; Rébay–Kozma, 2008; Bajnok–Derényi, 2008; Hrubos–Tomasz, 2007; Csirik–Temesi, 2009), és akadnak olyan tanulmányok is, amelyek a változások egy-egy részletét ragadták meg (pl. hallgatói mobilitás, képzési tartalom változása, felsőoktatás minősége stb. (Veroszta, 2014; Temesi, 2011; Polónyi, 2008; Bazsa, 2014). A jelen tanulmány igyekszik új perspektívát megjeleníteni, amennyiben a sokféle érintett szereplő és érdek közül csak egyetlen tényezőre koncentrálunk, az oktatókra, akik a tényleges végrehajtói a Bologna-folyamatnak. Mindezt tesszük úgy, hogy bemutatjuk, hogy hogyan látták az oktatók a Bologna-folyamatot a kezdetekkor és ma. Emellett a mai oktatói megítéléseket részletesebben is megvizsgáljuk, amihez segítségül a hazai U-Map projekt eredményeit használtuk fel¹, és azt

1 A módszer nem rangsorolja, hanem osztályozza a felsőoktatási intézményeket. Nem értékeli, hanem csoportosítja azokat. Ez az osztályozási módszer a hetvenes évekre nyúlik vissza, melyből a kétezres években egy új, többdimenziós modellt alkottak az Európai Egyetemi Szövetség támogatásával (Hrubos, 2011). A dimenziók kiválasztása a felsőoktatás célrendszeréhez kötődik. Jelenleg hat dimenziót tartalmaz a modell: oktatás és tanulás, a hallgatók összetétele, kutatás, tudástranszfer, nemzetközi orientáció és regionális elkötelezettség. (A magyar intézményi csoportosítást lásd később).

vizsgáltuk, hogy vajon kirajzolódik-e markáns eltérés az oktatói véleményekben a mapping módszer szerinti intézményi hovatartozás szerint.

Oktatói vélemények tegnap és ma

Az Európai Bizottság Oktatásért és Kultúráért felelős Főigazgatóságának megrendelésére készült a Gallup Flash Eurobarometer (2007) vizsgálata, amely 2007 januárjában zajlott. Célja a Bologna-folyamat implementációjának vizsgálata az unió országaiban (akkor 27 tagja volt), illetve Horvátországban, Norvégiában, Izlandon és Törökországban. Az adatfelvételben 5 800 oktató vett részt, valószínűségi mintaválasztás alapján. (A magyarországi minta 201 főből állt.)

Az Oktatási Hivatal 2014-es online oktatói vizsgálata² lehetőséget adott arra, hogy bizonyos kérdéseket megismételjünk és hét év távlatából elemezzük a magyar adatokban bekövetkezett változásokat. A 2014-es adatfelvételben 2192 oktató vett részt. Az adatbázis az oktató intézménye, tudományos fokozata és neme alapján jól reprezentálja az országos eloszlásokat.³ A 2007-es európai vizsgálat alkalmas a nemzetközi összehasonlításra, de a kis elemszámú minta már nem mutathat árnyaltabb megközelítést, míg a 2014-es kutatás a vélemények belső tagoltságának elemzésére alkalmas. Az összehasonlítás az időtáv miatt is érdekes, hiszen 2007-ben a több ciklusú képzés bevezetésének kezdetén jártunk, míg 2014-ben már minden képzési ciklusról rendelkezünk kellő tapasztalattal.

A Gallup Flash Eurobarometer vizsgálata négy fő kérdéskörre fókuszált: a felsőoktatás minősége, felnőtt hallgatók és hallgatói mobilitás, irányítás és finanszírozás, a reformmal kapcsolatos bizalom a különböző szervezetek, testületek körében. Ezekből a témakörökből, kérdésekből szemezgetünk néhányat, a teljesség igénye nélkül.

Az első kérdéskör azt firtatta, hogy a többciklusú képzés az oktatók meglátása szerint hoz-e változást a képzés minőségében. Négy kérdést mutatunk be ebből részletesebben.

A többciklusú képzés bevezetése várhatóan javít a képzés minőségén állításra a magyar oktatók 2007-ben is nagyon szkeptikus választ adtak: 56%-uk nem értett egyet ezzel az állítással és ennél csak a németek bizonyultak pesszimistábbaknak (ott 62% volt az egyet nem értők aránya). Az új EU tagok közül az észtek szintén a magyarral egy véleményen voltak. Ciprus, Málta, Törökország, Bulgária és Románia helyezkedett el akkor a skála másik végén,

2 Új felsőoktatás-pedagógiai eszközök befogadásával kapcsolatban oktatói vélemények feltárása a TÁMOP-4.1.3-11/1-2011-0001, „Felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése, 2. ütem” című kiemelt projekthez kapcsolódóan. Kutatásvezető: Fehérvári Anikó, a kutatást a Soreco Research Kft. végezte.

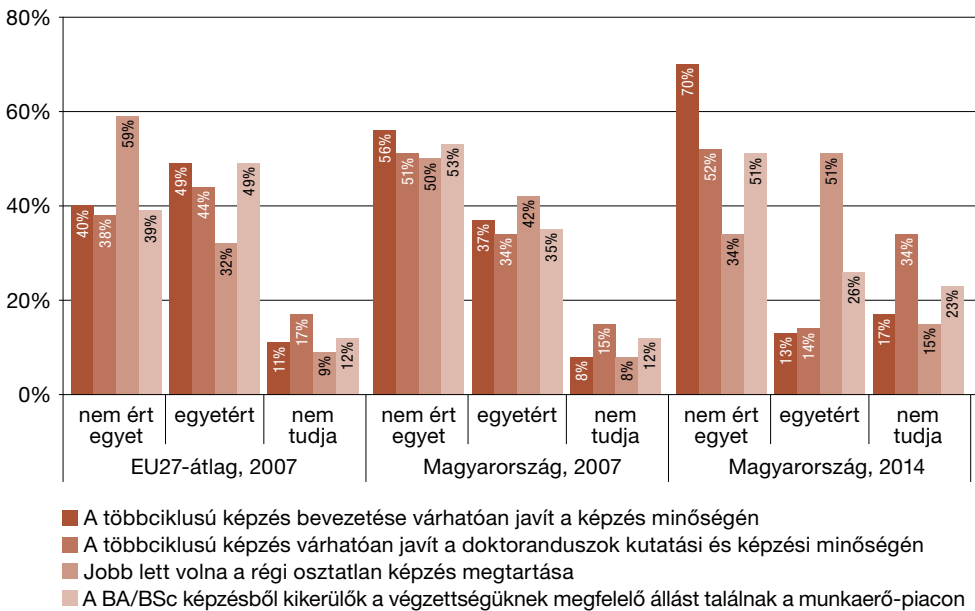
3 Az önkitöltős, online kérdőíves adatfelvétel 2014. február 16-tól 2014. március 4-ig zajlott. A kérdőívet mintegy 18 ezer oktató kapta meg. Az elemzés alapjául szolgáló adatbázisban csak azok a válaszadók szerepelnek, akik a teljes kérdőívet kitöltötték, összesen 2192 fő (a kérdőív linkjét 3513-an nyitották meg, így a kitöltők lemorzsolódási aránya mintegy 37%-os). A kitöltési ráta az alapsokaságra vetítve valamivel magasabb, mint 12%. Az adatbázist peremsúlyozási eljárással a kitöltők neme, tudományos fokozat megléte, valamint az oktatók felsőoktatási intézménye szerint súlyoztuk. A súlyozáshoz szükséges alaptáblát a FIR adatbázisból az Oktatási Hivatal bocsátotta rendelkezésünkre, az adatok a 2013/14-es tanév őszi szemeszterére vonatkoznak.

ezekben az országokban az egyet nem értők aránya csupán 4–14% között mozgott. Az EU27 országaiban összességében az egyet nem értők átlaga 40% volt.

Magyarországon az eltelt idő csak fokozta az elégedetlenséget. 2014-ben a válaszadók 70%-a nem gondolja azt, hogy a többciklusú képzés bevezetése javított a képzés minőségén.

Hasonlóan pesszimista volt a hazai oktatók véleménye 2007-ben abban a kérdésben is, hogy a többciklusú képzés várhatóan javítja majd a doktoranduszok kutatási és képzési minőségét. Akkor az oktatók 51%-a nem értett egyet ezzel az állítással. A németországi oktatók mellett az olaszok voltak még hasonlóan szkeptikusak (56–57%-uk szintén nem értett ezzel egyet). Az EU27-átlag 37% volt, és ebben a kérdésben is a fentebb már említett országok voltak a legbizakodóbbak.

1. ábra. Vélemények a több ciklusú képzés bevezetéséről, 2007., 2014.⁴

Forrás: Flash Eurobarometer 198., 2007., Oktatói vizsgálat, 2014.

2014-ben a magyar adat hasonló a hét évvel korábbihoz, jelenleg is a válaszadók 52%-a véli úgy, hogy a többciklusú képzés nem javítja a doktoranduszok kutatási és képzési minőségét. Az eltérés inkább abban van, hogy míg 2007-ben a válaszadók 15%-a nyilatkozott úgy, hogy nem tud erre a kérdésre választ adni, addig 2014-ben 34%. Ez egyben azt is jelenti, hogy míg 2007-ben a magyar válaszadók 34%-a bízott abban, hogy a többciklusú képzés javítja majd a képzés minőségét, addig 2014-ben csak 13%-uk.

4 2007-ben jövő időben, míg 2014-ben múlt időben tették fel a kérdéseket a többciklusú képzésekre vonatkozóan.

E véleményekkel teljesen konzekvens, hogy 2007-ben a német, észt és magyar oktatók vélték leginkább úgy, hogy jobb lett volna a régi osztatlan képzés megtartása. Míg az EU27-ek 32%-a gondolkodott így, addig a német oktatók 53, a magyarok 42%-a. A skála másik végén ebben az esetben is Ciprus és Málta áll, ugyanakkor Izland, Svédország és Franciaország oktatói sem gondolták úgy, hogy a régi rendszer tovább tartható lett volna. A magyar adat 2014-re tovább romlott, az oktatók fele inkább a régi osztatlan rendszerben bízna.

A képzés minőségére utal az a kérdés is, hogy az alapképzés mennyiben hasznosítható a munkaerőpiacon, megfelelő állást találnak-e a hallgatók. Ebben a kérdésben is igen pesszimista volt a magyar oktatók megítélése 2007-ben, de 2014-ben is. Az unió országaiban az oktatók átlagosan fele gondolta úgy, hogy el tudnak majd helyezkedni az alapképzésben végzett fiatalok képzettségüknek megfelelően, míg a magyar oktatók körében éppen azok aránya volt ehhez hasonló, akik szerint nem lesznek ennyire szerencsések a felsőoktatásból kikerülő fiatalok. Ez a helyzet 2014-re sem változott szignifikánsan, ma is 51%-uk véli ugyanezt. Az országok mintázata eltér az eddigiektől. A legbizakodóbbak az ír, litván és angol oktatók voltak ebben a kérdésben, az írek 82%-a, a litvánok 75%-a és az angolok 70%-a szerint megfelelő munkát kapnak majd a fiatalok az alapképzésből kikerülve⁵. 2007-ben nálunk csak az olaszok voltak pesszimistábbak, 34%-uk volt bizakodó és 57%-uk szerint a végzetek nem jutnak majd megfelelő álláshoz. Igyekeztünk feltárni, hogy mennyiben valós munkapiaci megítéléseket tükröznek ezek a válaszok, ezért megnéztük az OECD Education at a Glance kiadványának adataiban a foglalkoztatottság szintjét korcsoportok és iskolázottság szerint. A 25–34 éves korcsoporton belül a foglalkoztatottság a felsőfokú végzettségük esetében itthon 2008-ban 82%-os volt. Angliában és Írországból is 88%-os volt ez az arány, az OECD-átlag pedig 85% volt. Ezzel szemben az olasz foglalkoztatottsági átlag 72%-on állt akkor (OECD EAG, 2013). Vagyis a magyar vélekedések inkább alapulnak szubjektív meglátásokon, általános közvélekedéseken, mint objektív tényeken. Ugyanakkor az angol, ír vagy olasz vélemények jobban tükrözik a valós munkapiaci helyzetet. Természetesen nemcsak az elhelyezkedésről van ebben a kérdésben szó, hanem a „megfelelő” jelző arra is utal, hogy milyen munkát kap a pályakezdő diplomás. Ez a téma a felsőoktatás tömegesedése óta jelentős vitát generált a magyar tudományos közéletben, mely még nem ért nyugvópontra. (Györgyi, 2004; Kövári–Polónyi 2005; Polónyi 2005; Galasi–Varga, 2005; Polónyi, 2010) Ugyanakkor a DPR felmérések azt mutatják, hogy a diplomások túlnyomó többsége el tud helyezkedni, és a szakmájában sikerül állást találniuk. Bár az adatokból az is látható – főként a válság hatására – hogy a BA/BSc diplomával nagyobb a munkanélküliség kockázata, mint az MA diplomát szerzőknek (Varga, 2010).

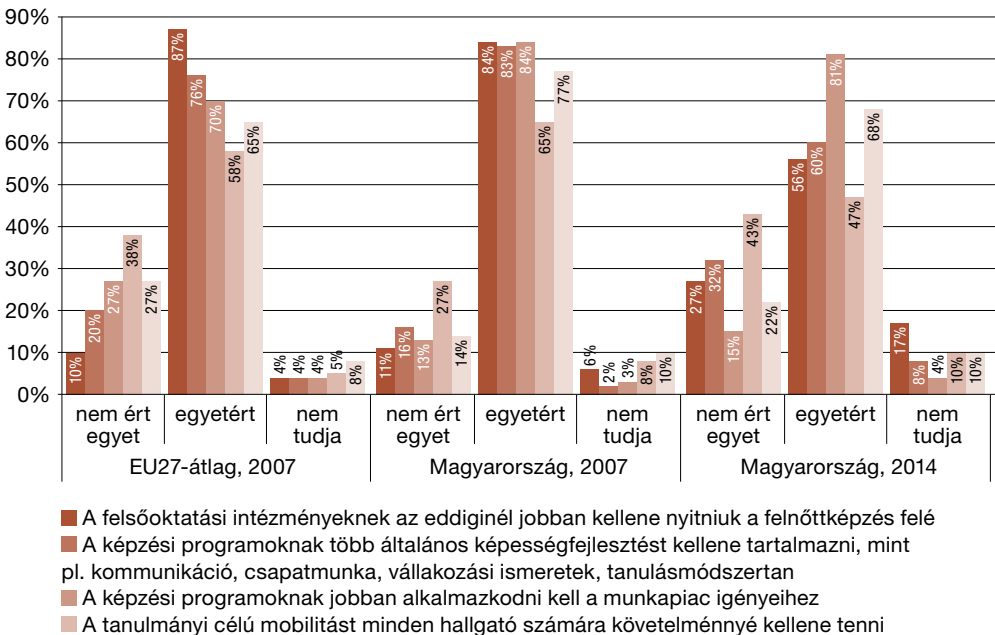
A Gallup felmérés második kérdésköre a felnőtt hallgatókról, a hallgatói mobilitásról és a képzési tartalomba beépülő új elemekről érdeklődött. Ezekben a témákban már kevésbé számitottak szélsőségesnek a magyar vélemények Európán belül. Az EU27-ek átlagosan 87%-a támogatta a felnőtt hallgatók felé való nyitást, s Magyarország adata is alig marad el ettől (84%). Igaz akadnak olyan országok is, ahol az oktatók teljes egésze támogatja ezt (Málta, Észtország). Legkevésbé a német, belga és holland oktatók támogatják a felnőtt hallgatók

5 Valószínű, hogy ebben az is közrejátszik, hogy az angolszász országokban nagyobb hagyománya van a kétfázisú képzésnek.

felé nyitást, de még ez is a válaszadók többségét jelenti (78, 74 és 73%-uk). 2014-re a magyar vélemények jelentősen változtak, igaz még mindig többen vannak a kérdés támogatói, de most már csak 56%-uk ért egyet, és jelentősen növekedett a nem válaszoló aránya is. E nagymértékű változás további elemzést igényel, ugyanakkor megjegyezzük, hogy a vizsgált időszakban (2007–2014 között) folyamatosan csökkent a nem nappali képzésben résztvevők aránya, vagyis ahol leginkább megjelennek a felnőtt hallgatók. Emellett kutatók azt is megállapítják, hogy jelenleg a felsőoktatás leginkább a fokozathoz kapcsolódó tanulási utakat támogatja (Farkas, 2014).

Ugyanezek a jellemzők figyelhetők meg a képzési tartalom változása, általános kompetenciákkal bővítése témában is. 2007-ben a magyar vélemény inkább támogató volt, s bár ez 2014-re is igaz, valamelyest csökkent ennek mértéke. (Ennek az is oka lehet, hogy időközben bekerültek ezek a tartalmak a képzésbe és már kevésbé van szükség a változtatásokra.) 2007-ben egyébként e téma uniós támogatása 76%-os volt, főként a volt szocialista országokban és Törökországban kapott jelentős megerősítést. Egyetlen olyan ország volt csupán, ahol az oktatók kevesebb, mint fele gondolta úgy, hogy általános képességfejlesztési elemekkel kellene gazdagítani a képzési programokat, ez pedig Hollandia volt.

2. ábra. Vélemények a felnőtt hallgatókról, a hallgatói mobilitásról

Forrás: Flash Eurobarometer 198., 2007., Oktatói vizsgálat, 2014.

A képzési programok más irányú tartalmi átalakítása már sokkal nagyobb megerősítést kapott 2007-ben és 2014-ben is, ez pedig a munkapiaci szükségletek megjelenítése. A volt szocialista országok ezen a területen az EU27 átlagát meghaladva sokkal erőteljesebb elvárást

fogalmaztak meg, mint a többi európai ország. Bulgária és Horvátország oktatóinak 94%-a értett egyet a képzési tartalom ilyen irányú átalakításával. A magyar oktatók 84%-a támogatta ezt, míg az EU27-átlag 70%-os volt. Legkevésbé az angol, holland, izlandi oktatók értettek egyet ezzel. Mindhárom országban az oktatók kevesebb, mint fele támogatta.

A munkapiaci szükségletek képzési tartalmakban való megjelenítése ma is kurrens témája a felsőoktatásnak (lásd duális képzés a felsőoktatásban), így nem csoda, hogy a magyar oktatók 2014-ben is 81%-os arányban vélik úgy, hogy a munkapiaci igények további beépítésére van szükség a felsőoktatásban.

E témacsoport két utolsó kérdése a hallgatói mobilitáshoz kapcsolódik, külön választva a doktoranduszokat és a többi hallgatót. A doktoranduszok tanulmányi célú mobilitását Európában is és hazánkban is jobban pártolják az oktatók, mint a más képzési formákban részt vevő hallgatókét. Mindkét esetben a volt szocialista országok körében a legerőteljesebb a támogatás, míg a skála másik végén Anglia és Hollandia áll, ahol mindkét kérdésben több az ellenző, mint a támogató. A hallgatói mobilitás megítélésében kivételt jelent Franciaország, mivel ott is hasonlóan magas támogatást kapott az oktatóktól ez a kérdés, mint a volt szocialista országokban. Míg a volt szocialista országokban inkább vágyként fogalmazódik meg a tanulmányi célú mobilitás, addig a nyugat-európai országokban valós tapasztalatok alapján válaszoltak e kérdésre. Kutatások szerint már a Bologna-folyamat előtt (2000-ben!) is Franciaországban a hallgatók fele, Angliában pedig 46%-uk rendelkezett nemzetközi tapasztalatokkal. A mobilitás megítélése nyilvánvalóan összefüggésben áll azzal a ténnyel is, hogy az adott ország inkább fogadó vagy inkább küldő. A kérdés hátterét tovább árnyalja, hogy az említett országokban és főként Angliában igen magas a migráns hallgatók aránya, vagyis azoké, akik nem Angliában születtek. Kérdés tehát, hogy a migráns csoportoknál hogyan értékeljük, ítéljük meg a tanulmányi célú mobilitást (Teichler, 2011).

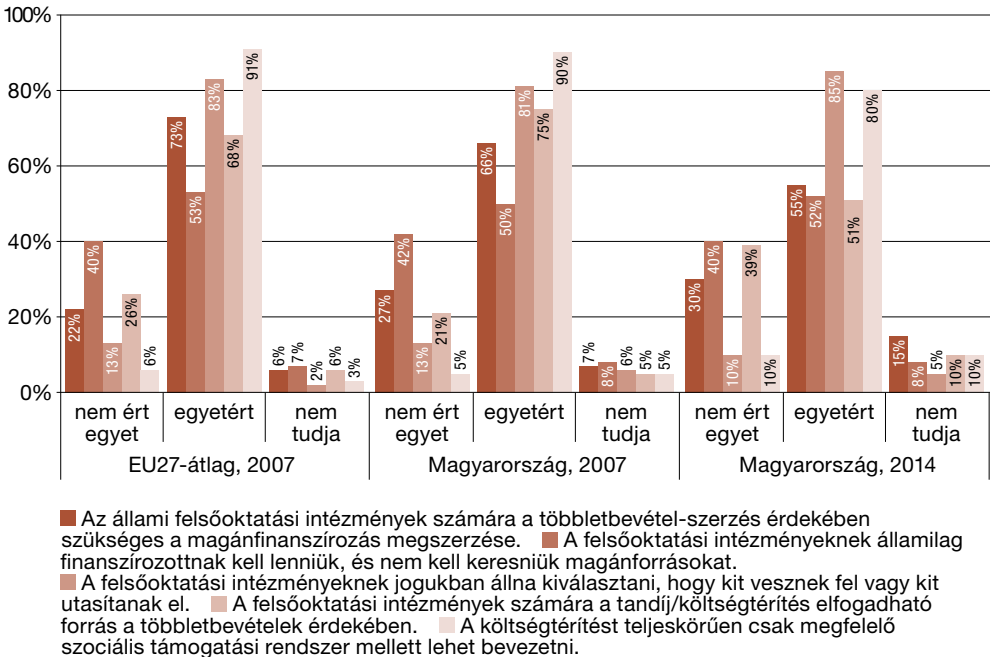
Visszatérve a magyar adatokra, az oktatók 2014-ben is jelentős mértékben támogatják a tanulmányi célú mobilitást, ugyanakkor a két hallgatói csoport megítélése változott némiképp. A doktoranduszok esetében továbbra is számottevő mértékben (68%-uk) vélik úgy, hogy szükséges volna a nemzetközi tapasztalatok megszerzése, a többi hallgató esetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Míg 2007-ben az oktatók 65%-a vélekedett így, 2014-ben már csak 47%-uk.

A 2007-es felmérés foglalkozott még a finanszírozás kérdéskörével is. Az állami és a magán források megoszlásáról, szükségességéről kérdezték az oktatókat. Két ország kivételével mindenhol a válaszadók többsége egyetértett azzal, hogy szükséges a magánforrások bevonása a felsőoktatásba a többletfinanszírozás elérése érdekében. Románia, Málta, Ciprus, Törökország és Portugália oktatóinak 90–95%-a vélekedett így. Az EU27 átlaga 73% volt. Míg a két leginkább egyet nem értő ország Dánia és Norvégia volt, ahol többen voltak az ellenzők, mint az egyetértők. Magyarország adata az átlaghoz közelebbi értéket mutatja, háromból két oktató támogatta a magánforrások bevonását a többletfinanszírozás elérése érdekében. 2014-re némileg csökkent ez az arány, de nem az ellenzők, hanem a bizonytalanok tábortát növelve. Most csak minden második oktató ért egyet a magánforrások bevonásával, viszont kétszeresére nőtt (15%-ra) a nem válaszolók aránya.

Az állami szerepvállalás mértékét firtató kérdésre igencsak megosztott vélemények születtek. 2007-ben az oktatók 53%-a (EU27-átlag) vélte úgy, hogy a felsőoktatási intézményeknek

államilag finanszírozottnak kell lenniük és nem kell keresniük magánforrásokat. A két kérdés nem teljesen komplementer, hiszen az első esetben a magánforrás nem szükséges, hanem csak a többletbevételre szolgál, mégis hasonló az országok viselkedése. A teljes körű állami szerepvállalást a norvégok támogatták a legjobban, akik a magánforrások szükségességét megkérdőjelezték. Az osztrákok és a svédek is egyetértettek ezzel, míg legkevésbé Málta, Izland és Csehország oktatói osztották ezt a véleményt. Magyarország itt is az átlaghoz közelítő véleményen volt, az oktatók 50%-a helyeselte, míg 42%-uk nem értett egyet a kizárólagos állami szerepvállalással. (8%-uk nem válaszolt.)

3. ábra. Vélemények a felsőoktatás finanszírozásáról, 2007., 2014.

Forrás: Flash Eurobarometer 198., 2007., Oktatói vizsgálat, 2014.

A finanszírozási kérdések másik része a tandíjat érintette. Erre vonatkozóan is két kérdés szerepelt a 2007-es vizsgálatban, egyrészt azt kérdezték, hogy a tandíj/költségtérítés elfogadható forrás-e a többletbevételek elérése érdekében, illetve tandíjat/költségtérítést csak megfelelő szociális támogatási rendszer mellett lehet-e bevezetni. Míg Norvégia, Dánia és Svédország a tandíj bevezetése ellen tették le a voksukat (63–67%-ban), addig a lengyel, ciprusi és litván oktatók (80–83%-ban) az átlagnál jobban egyetértettek a tandíj bevezetésének lehetőségével. Az EU27-ek átlaga 68% volt, ettől magasabb volt a magyar arány, az oktatók 75%-a értett egyet a költségtérítés alkalmazásával.

Jóval nagyobb volt az egyetértés abban, hogy a tandíjat csak megfelelő szociális támogató rendszerrel együtt lehet alkalmazni. Viszont ebben is volt néhány egyet nem értő ország, így

Hollandia és Dánia oktatói körében (25–29%) markáns táborot alkottak az ellenzők, azok, akik semmilyen körülmények között sem támogatják a tandíjat. A magyar oktatók véleménye az EU27 átlagához volt hasonló, 90%-uk pártolta azt a megoldást, melyben a költségtérítést a szociális támogatórendszerrel kapcsolják össze. 2014-re mindkét kérdésben csökkent a támogatók aránya, ma már csak az oktatók fele ért egyet a költségtérítés bevezetésének lehetőségével és csak tíz százalékkal kevesebben támogatják a költségtérítés és szociális támogatórendszer együttes alkalmazásának lehetőségét.

A 2014-es adatok azt mutatják, hogy erősen megosztott a magyar oktatók elképzelése a felsőoktatási intézmények finanszírozásáról. Az oktatók fele kizárólag az állami szerepvállalást látja tartható útnak, míg a másik fele akár magánforrás bevonását, akár a hallgatói költségtérítést is járható útnak látja. 2007-ben is tapasztalhattuk ezt a megosztottságot, de a mérleg inkább a megosztott finanszírozási rendszer felé billent.

Oktatói vélemények és intézményi típusok

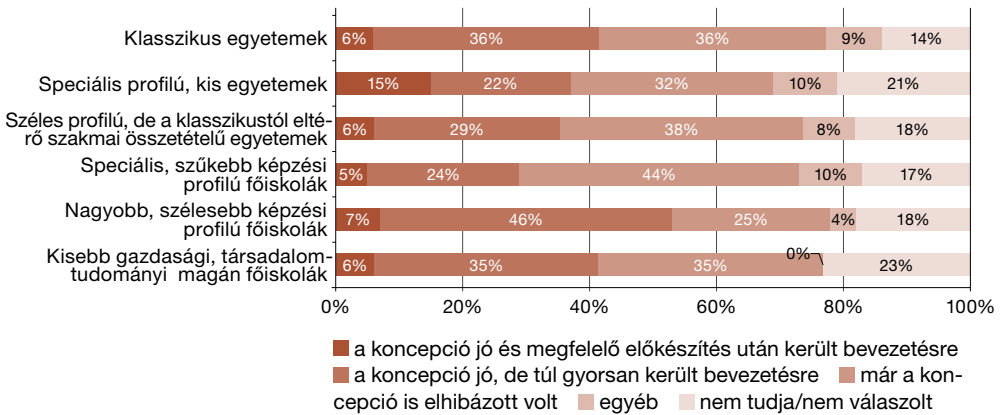
Cikkünk második részében a 2014-es oktatói véleményeket igyekszünk egyéb háttérváltozók szerint mélyebben is elemezni. Terjedelmi okok miatt most az intézményi szempontot választottuk ki ezek közül. Ugyanakkor nem hagyományos módon (egy-egy háttérváltozót kiválasztva) fogunk az elemzésbe, hanem már egy korábbi kutatás során kialakított csoportosítást alkalmazunk, ez pedig a U-Map. A mapping módszer kísérlet arra, hogy a diverzifikált felsőoktatási intézményrendszert osztályozza, csoportosítsa. Ez az osztályozási módszer a hetvenes évekre nyúlik vissza, melyből a kétezres években egy többdimenziós új modellt alkottak (Hrubos, 2011). A dimenziók kiválasztása a felsőoktatás célrendszeréhez kötődik. Jelenleg hat dimenziót tartalmaz a modell: oktatás és tanulás, a hallgatók összetétele, kutatás, tudástranszfer, nemzetközi orientáció és regionális elkötelezettség. Egy 2012-ben záruló kutatás e dimenziók mentén csoportosította a magyar felsőoktatási intézményeket és a klaszteranalízis módszerével nyolc csoportba rendezte az intézményeket, melyek a következők voltak: (1) kis hallgatói létszámú, hitéleti képzést adó egyházi főiskolák, (2) viszonylag kisebb hallgatói létszámú, dominánsan gazdasági, illetve társadalomtudományi képzést nyújtó magán főiskolák, (3) nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák, (4) speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák, (5) széles profilú, de a klasszikustól eltérő szakmai összetételű egyetemek, (6) speciális profilú, viszonylag kis egyetemek (7) klasszikus egyetemek, (8) nemzetközi egyetemek. (A módszerről, a csoportosításról részletesebben itt olvashat: Horváth, 2011.) Mivel az első és utolsó csoport viszonylag kis létszámú intézményi és oktatói kört jelent, így jelen kutatásban nem állt rendelkezésünkre megfelelő számú oktatói minta, vagyis csak a fennmaradt hat csoportra vonatkoztatva végeztük el elemzésünket. Az oktatói véleményeket a továbbiakban e hat intézményi csoportba rendezve mutatjuk be:

(1) viszonylag kisebb hallgatói létszámú, dominánsan gazdasági, illetve társadalomtudományi képzést nyújtó magán főiskolák, (2) nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák, (3) speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák, (4) széles profilú, de

a klasszikustól eltérő szakmai összetételű egyetemek, (5) speciális profilú, viszonylag kis egyetemek (6) klasszikus egyetemek.

A Bologna-folyamat láthatóan még ma is nagyon megosztja az oktatókat és az intézményeket. Összességében a válaszadók 40%-a ért egyet teljes mértékben a Bologna koncepcióval, de közülük mindössze alig 6% gondolja azt, hogy ez a koncepció megfelelő előkészítés után került bevezetésre. A többiek inkább úgy vélik, hogy túlságosan gyorsan, nem megfelelő előkészítés után indult az új rendszer. A válaszadók 8%-a adott egyéb választ a kérdésre, vagyis nem foglalt egyértelműen állást. A nyitott kérdések elemzése azt mutatta, hogy ők elsősorban szakfüggővé tették válaszukat, vagyis úgy értékelik, hogy a többciklusú képzési rendszer bevezetése bizonyos szakokon, szakterületeken megfelelő, másokon pedig nem. A válaszadók 16%-a nem foglalt állást. Az oktatók 36%-a viszont egyértelműen elhibázottnak véli a többciklusú képzési rendszert.

4. ábra. Vélemények a Bologna- koncepcióról, N=2 183

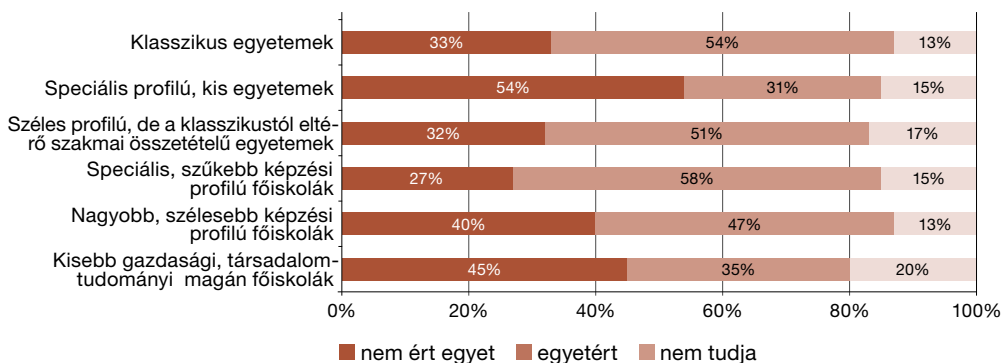
Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

Ez az erős megosztottság és eltérő vélemény az intézményi csoportokban szignifikáns különbségeket mutat. Kiemelhetjük, hogy a speciális képzési profilú kis egyetemeken értékeli leginkább pozitívan az elképzelést és a megvalósítást egyaránt. Más felsőoktatási intézményekhez képest, arányaiban több mint kétszer annyi oktató véli úgy, hogy nemcsak jó a koncepció, de megfelelően került bevezetésre. A nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák a Bologna-folyamat legfőbb támogatói, összességében a válaszadók több mint fele ért egyet a többciklusú rendszerrel és csak egynegyedük tartja elhibázottnak az elképzelést. Ugyanakkor közülük kerülnek ki a legtöbben azok, akik a megvalósítást kritizálják. (Összességében az oktatók 56%-a tartja túlsúfoltnak az alapképzés képzési programjait, és 62%-uk szerint nem sikerült jól elkülöníteni az alapképzés és a mesterképzés programját.) A koncepció legnagyobb ellenzői a speciális, szűkebb képzési profillal rendelkező főiskolák.

Enyhén eltérő válaszokat hozott az a kontroll kérdés, amelyben arról érdeklődtünk, hogy jobb lett volna-e a régi osztatlan képzési szerkezet megtartása. A válaszokból itt is kiviláglik, hogy az új rendszer támogatói leginkább a speciális profilú kis egyetemek és a nagyobb

hallgatói létszámú, szélesebb profilú főiskolák. Mellettük még a kisebb létszámú, főként gazdaságtudományi és társadalomtudományi magán főiskolák is kedvezőtlenül tartották volna a régi rendszer továbbvitelét. A régi rendszer hívei viszont már nemcsak a speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák, hanem a klasszikus egyetemek is, ahol a válaszadók több mint fele gondolja azt, hogy osztatlan képzésben kellene oktatniuk. Hasonló szektorális különbségeket mutatott ki egy korábbi vizsgálat is, mely szerint a társadalom- és gazdaságtudományi képzési területen, valamint a főiskolákon oktatók körében nagyobb arányú a többciklusú képzés elfogadása, mint másoknál (Vámos, 2011).

5. ábra. Vélemények a régi osztatlan képzésről („Jobb lett volna a régi osztatlan képzés megtartása”), N=2 183

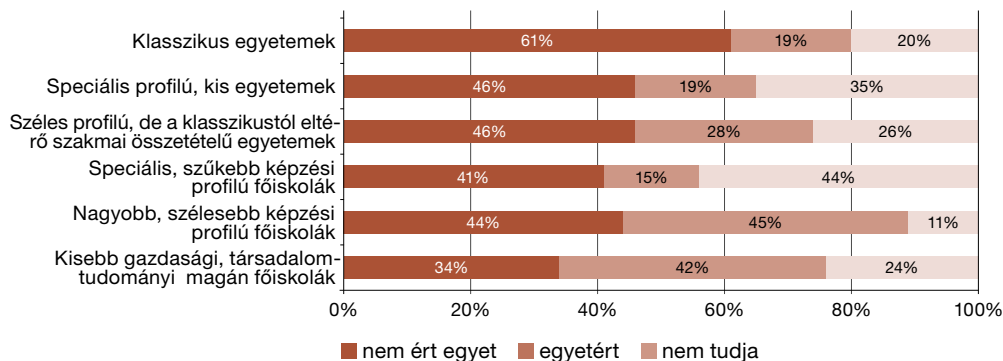

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

Ugyanezeket a csoportkülönbségeket figyelhettük meg abban a két kérdésben is, ami a korábban bemutatott nemzetközi kérdőívben is szerepelt: a többciklusú képzés bevezetése javított a képzés minőségén, illetve a többciklusú képzés bevezetése javított a doktoranduszok kutatási és képzési minőségén. Mindkét kérdésben a speciális profilú, kis hallgatói létszámú egyetemek a többciklusú rendszer támogatói, míg a klasszikus egyetemek a leginkább elzárkózók a speciális, szűkebb profilú főiskolák mellett.

A Bologna-folyamat ellenzői sokszor megfogalmazták, hogy a többciklusú képzési rendszer munkapiaci relevanciája megkérdőjelezhető és az alapszakon végzett hallgatók elhelyezkedése kérdéses. Már a 2007-es európai mérés is azt bizonyította, hogy a magyarok alapvetően kételkedők és annak ellenére vélik úgy, hogy a fiatal végzetek nem tudnak majd elhelyezkedni, hogy erre a munkapiaci statisztikák rácafolnak. Nemcsak az elhelyezkedésben, hanem bérelőnyben is jelentős mértékű a diploma haszna (OECD EAG, 2013). Ebben a kérdésben is számottevő eltérést tapasztalhatunk az intézményi csoportok között.

6. ábra. Vélemények az alapképzésből kikerülő munkapiaci esélyeiről („A BA/BSc képzésből kikerülők a végzettségüknek megfelelő állást találnak a munkapiacra”), N=2 183

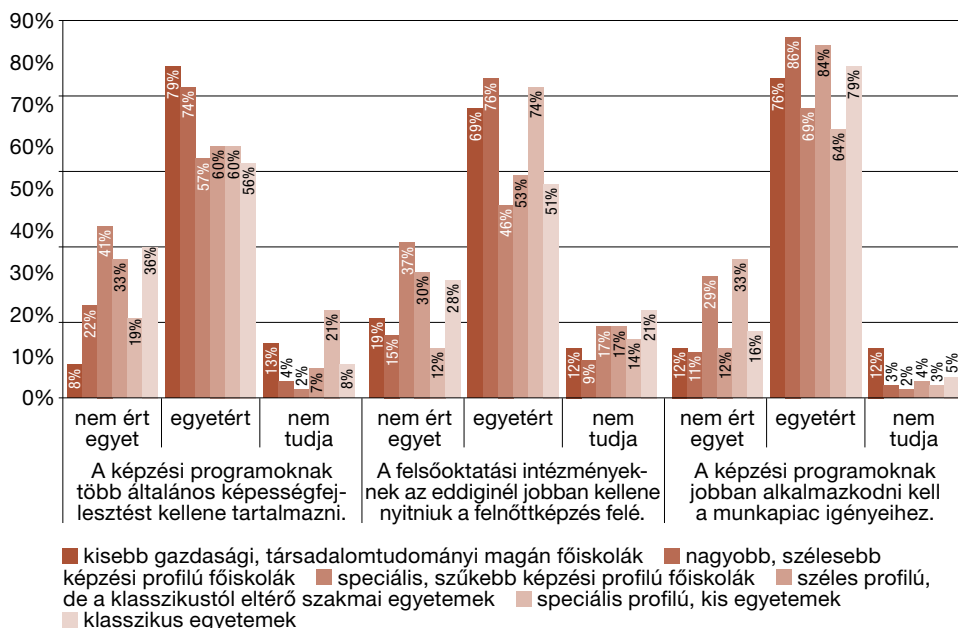

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

Jól látható, hogy a főiskolák közül a nagyobb, szélesebb képzési profilú és a kisebb, főleg gazdasági és társadalomtudományi területen oktató magán főiskolák oktatói vélik leginkább úgy, hogy a hallgatók megfelelő állást kapnak a munkaerőpiacon. A legnagyobb mértékben a klasszikus egyetemek oktatói azok, akik nem hisznek ebben. Mivel láthattuk, hogy esetükben a többciklusú képzési rendszerrel kapcsolatos attitűdök is kevésbé pozitívak, így feltételezhetjük, hogy az alapszakosok munkapiaci pozíciójának megítélése kevésbé függ össze a valós munkapiaci helyzettel, inkább a rendszerrel kapcsolatos kritikának fogható fel. (E tekintetben az oktatói vélekedések a lakossáéhoz hasonlóak, akik körében általános vélekedés az, hogy túl sok a diplomás, körükben magas a munkanélküliség és sokan olyan munkát végeznek, amelyhez nincs szükség diplomára (Fábr, 2014).) Az adatok még egy döbbenetes képet mutatnak, nagy tömegben vannak azok a válaszadók, akiknek egyáltalán nincs ismerete a kérdésről, különösen a speciális képzési profilú főiskolák esetében szembetűnő ez az adat. A DPR adatok szerint a friss diplomások 10%-a volt munkanélküli 2010-ben. Képzési terület szerint jelentősek az eltérések: míg a gazdaságtudományi és orvostudományi területeken 5% körül mozog a munkanélküliek aránya, addig a társadalomtudományi területen és pedagógusképzésben végzők körében 15% körüli (Varga, 2013).

Habár az oktatók többsége úgy véli, hogy a képzési programokban jobban kellene alapozni a munkapiaci igényekre, ebben is intézménycsoportok szerint szignifikáns eltérést tapasztalhatunk. A speciális profillal rendelkező intézmények (egyetemek és főiskolák) azok, amelyek kevésbé alapoznának a munkapiaci igényekre, míg a szélesebb képzési profilú (főiskolák és egyetemek egyaránt) intézmények túlnyomó többsége (84–86%-uk) még inkább kapcsolódna a munkapiaci igényeihez.

7. ábra. Vélemények a képzési tartalom átalakításáról, N=2183

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

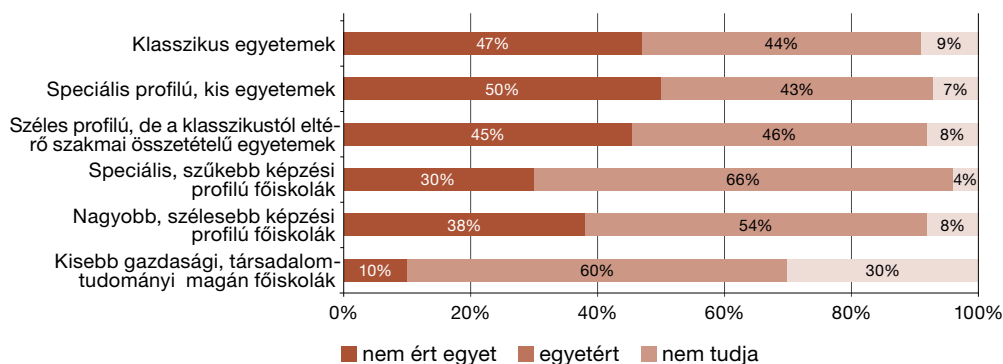
Azzal az állítással azonban kevésbé értnek egyet az oktatók, hogy a képzési programokban az általános képességfejlesztési elemeket bővíteni kellene. Ezen a területen is máshogyan viselkednek az egyes intézménytípusok. A kisebb hallgatói létszámú gazdasági és társadalomtudományi magán főiskolák és a nagyobb létszámú, szélesebb profilú főiskolák oktatói közül négyből három támogatja ezt, míg a többi intézménycsoportban 56–60% között mozog a pártolók aránya.

A felnőtt hallgatókkal kapcsolatos oktatói vélemények még kevésbé találtak pozitív fogadtatásra és ezen a területen is két markáns intézményi csoportot különíthetünk el. A felnőtt hallgatók felé való nyitást főleg a nagyobb létszámú, szélesebb profilú főiskolák és a speciális, kis egyetemek oktatói támogatják (74–76%-uk), míg legkevésbé a klasszikus egyetemek, a szakmai egyetemek és a speciális főiskolák. A kisebb gazdasági, társadalomtudományi magán főiskolák oktatói köztes szigetet képeznek a két csoport között.

Az, hogy kit is engedjenek be a felsőoktatásba, szintén vitatott kérdés. A speciális képzési profilú intézmények oktatói közül értnek a legtöbben egyet azzal az állítással, hogy csak a legjobbakat engedjék be (73%), őket követik a klasszikus és a szakmai egyetemek oktatói (54–57%). Ettől az aránytól kicsit maradnak le a széles profillal rendelkező főiskolák (46%). A speciális profilú egyetemek oktatóinak csak 43%-a támogatta az elit oktatásra irányuló szemléletet, míg a magán főiskolák esetében csak 36% volt az egyetértők aránya. Ugyanakkor nagyon érdekes ez utóbbi csoport viselkedése, mert míg a többiek 1–3%-ban nem válaszoltak a kérdésre, addig ebben a csoportban 12% a nem tudja megítélni válaszok aránya, ami inkább rejtőzködő véleményre utal.

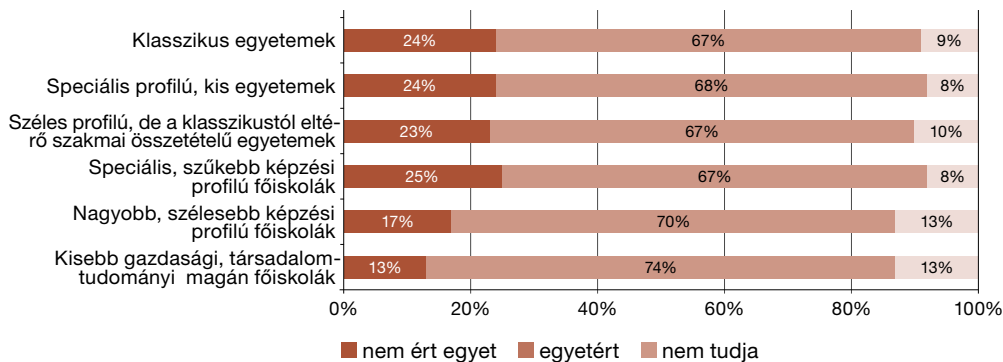
A mobilitás megítélésében is igen nagy a megosztottság az oktatók körében. Kutatások is megerősítik az eltérő nézőpontokat, a legújabb vizsgálatok is igyekeznek feltárni azokat az újabb szempontokat, amelyek alapján vizsgálható a mobilitás, felvetve azt az álláspontot, hogy nem egyetlen, hanem többféle mobilitás létezik, így inkább mobilitásokról, mint mobilitásról beszélhetünk (Derényi, 2014). Visszatérve az oktatói adatokhoz, összességében az oktatók közel fele támogatja a hallgatók tanulmányi célú mobilitását, ugyanakkor intézményi csoportok szerint változnak a vélemények. A speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák és a kisebb hallgatói létszámú társadalomtudományi és gazdaságtudományi magán főiskolák pozitívabban vélekednek, míg a speciális profilú kis egyetemek és a klasszikus egyetemek oktatói már kevésbé támogatják a mobilitás követelményre tételét.

8. ábra. Vélemények a hallgatói mobilitásról („A tanulmányi célú mobilitást minden hallgató számára követelménnyé kellene tenni”), N=2 183

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

9. ábra. Vélemények a doktorandusz mobilitásról („A tanulmányi célú mobilitást minden doktorandusz számára követelménnyé kellene tenni”), N=2 183

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

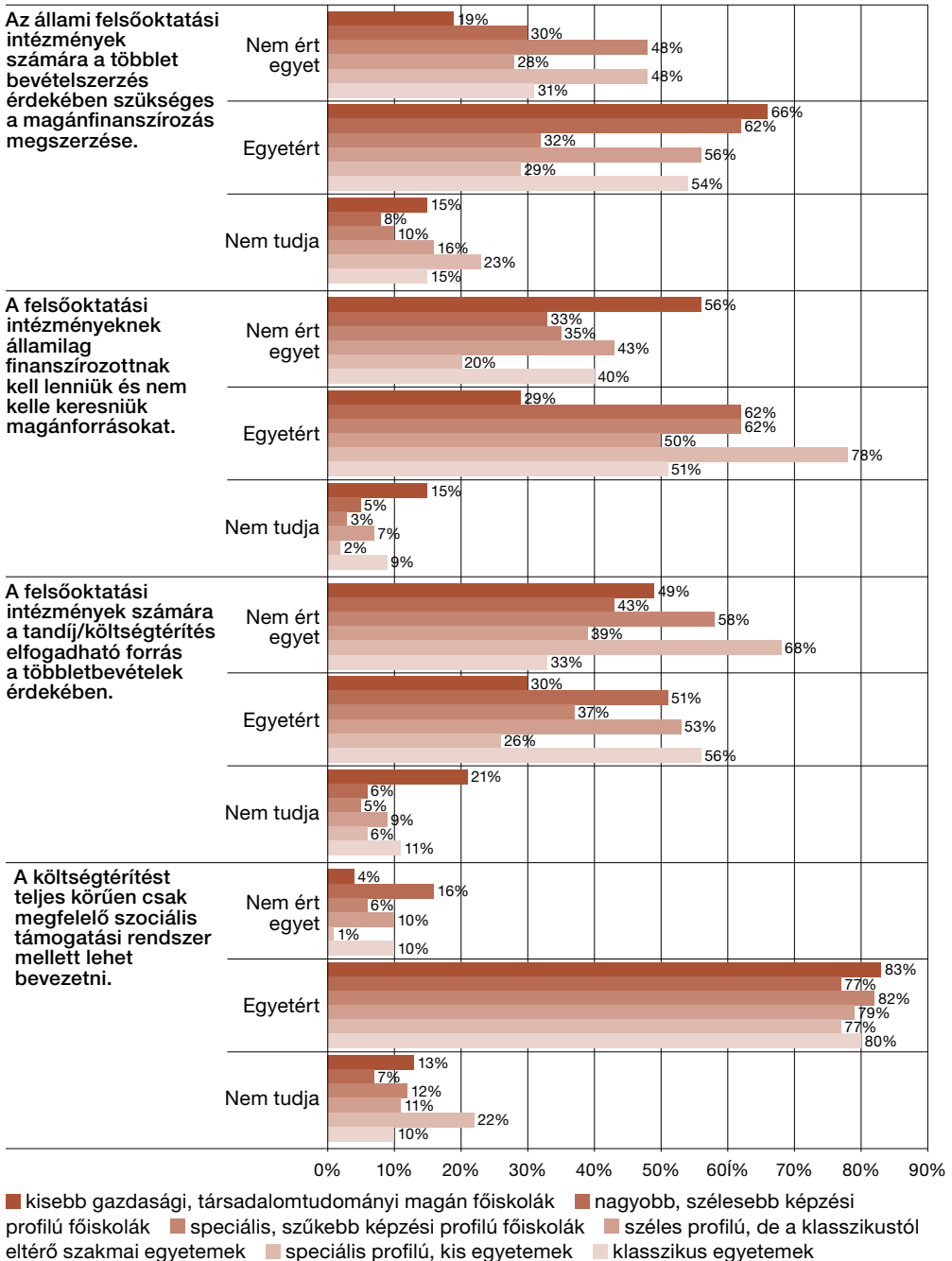
Ugyanakkor a doktori képzésben már inkább elfogadott a mobilitás, de ott is megmarad a különbség az intézményi csoportok között, a kisebb hallgatói létszámú társadalomtudományi és gazdaságtudományi magán főiskolák fogadják el leginkább azt, hogy követelményként épüljön be a képzésbe a külföldi tanulmány.

Azt is megkérdeztük az oktatóktól, hogy az oktatói mobilitást mennyire tartják fontosnak, követelménynek. Az oktatók 55%-a nem értett ezzel egyet, 39%-uk támogatta. Ezen a területen is a kisebb hallgatói létszámú társadalomtudományi és gazdaságtudományi magán főiskolák ítélték meg leginkább pozitívan – körükben 58% volt a támogatók aránya –, míg a klasszikus egyetemek oktatói kevésbé tartják fontosnak a külföldi oktatói tapasztalatszerzést, náluk 57% volt az egyet nem értők és 37% az elfogadók aránya.

A felsőoktatási intézmények finanszírozásával kapcsolatban csak egyetlen állítás nem osztotta meg az oktatói véleményeket, bár még ebben is szignifikáns különbségeket tapasztalunk az intézménycsoportok szerint. A túlnyomó többség egyetértett azzal az állítással, hogy a költségterítést teljes körűen csak megfelelő szociális támogatási rendszer mellett lehet bevezetni. Nem is az egyetértés nagyságában van azonban különbség, hanem az egyet nem értők és a nem válaszolók (vagy rejtőzködők) arányában. Míg a kisebb és speciális profilú intézmények között kevesebb volt az egyet nem értő, addig a szélesebb profilú főiskolákon, egyetemeken, és klasszikus egyetemeken is több volt a téma ellenzője. A leghatározottabb állásfoglalást egyébként abban tették az oktatók, hogy mennyiben az állam dolga a felsőoktatás finanszírozása, ebben az esetben volt a legkevesebb 'nem tudja' vagy 'nem tudja megítélni' válasz a vizsgált állítások közül. Ebben a kérdésben négyféle választ kapunk. A speciális profilú, kis egyetemek oktatói (78%) gondolják úgy, hogy elsősorban állami forrásokra kell támaszkodnia a felsőoktatási intézményeknek, a főiskolák (akár speciális, akár széles profilúak) szintén ezen az állásponton vannak, de már kisebb arányban (62%), az egyetemek (klasszikus és szakmai) oktatóinak fele osztja ezt a véleményt, míg a magán főiskolák azok, amelyek természetesen a másik pólust képviselik. (Bár itt is az oktatók 29%-a értett egyet az állítással).

A finanszírozási költségek megosztása jelentheti a magán és a hallgatói források bevonását. A magánforrások bevonási lehetőségével természetesen a magán főiskolák, de a széles profilú főiskolák is egyetértenek. Alig különbözik ettől a szakmai egyetemek és a klasszikus egyetemek véleménye. Míg legkevésbé a speciális profilú egyetemek és főiskolák tartják jónak a magánforrás-bevonást. Megjegyezzük, hogy a speciális profilú egyetemek esetében ebben a kérdésben volt a legmagasabb a nem tudja megítélni válaszolók aránya. A tandíj/költségterítés kérdésében pedig a magán főiskolák oktatói közül rejtőzködtek a legtöbben. Így a nagyobb, szélesebb profilú főiskolák, szakmai egyetemek és klasszikus egyetemek oktatóinak is több mint fele véli úgy, hogy ez megfelelő módja lehet a bevételszerzésnek, míg a speciális profilú egyetemeken és főiskolákon és a magán főiskolákon kevesebb támogatója akadt a tandíjnak/költségterítésnek.

10. ábra. Vélemények a felsőoktatás finanszírozásáról, N=2 183

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

A felsőoktatás finanszírozási kérdéseiben az oktatók a lakossághoz képest inkább hajlanak a költségmegosztásra (Fábri, 2014). Egy lakossági felmérés szerint a felsőoktatás költségeit dominánsan az államnak kell fedeznie.

A felsőoktatás változásával kapcsolatos állításokat faktoranalízis⁶ segítségével is megvizsgáltuk, keresve az állítások csoportosítási lehetőségeit, illetve elemezve az egyéni faktorpontszámokat is. Összességében a faktorelemzés⁷ (főkomponens elemzés varimax rotációval) a 25 állítást hét csoportba rendezte, melyben a modell kumulatív magyarázó ereje 48,7% volt.

1. többciklusú képzés faktor – A többciklusú képzési koncepció jó. A többciklusú képzés bevezetése javított az oktatás minőségén. A többciklusú képzés bevezetése javított a doktoranduszok kutatási és képzési minőségén.⁸
2. mobilitások faktor – A tanulmányi célú mobilitást minden hallgató számára követelménnyé kellene tenni. A tanulmányi célú mobilitást minden doktorandusz számára követelménnyé kellene tenni. Minden oktatonak követelménnyé kellene tenni, hogy más külföldi felsőoktatási intézményben is tanítson.⁹
3. nyitottság faktor – A képzési programoknak több általános képességfejlesztést kellene tartalmazni. A felsőoktatási intézményeknek az eddiginél jobban kellene nyitniuk a felnőttképzés felé. A felsőoktatási intézményeknek erősebb kölcsönhatásban kell lennie a társadalommal. A képzési programoknak jobban alkalmazkodni kell a munkapiac igényeihez.¹⁰
4. implementációs nehézségek faktor – Az alapképzés képzési programja túlságosan zsúfolt. Nem állnak rendelkezésre az alacsonyabb tudásszinttel rendelkező hallgatók fejlesztésére megfelelő eszközök. Nem sikerült kellően elkülöníteni az alapképzés és a mesterképzés képzési programjait.¹¹
5. költségmegosztás faktor – Az állami felsőoktatási intézmények számára a többlet bevételek érdekében szükséges a magánfinanszírozás megszerzése. A felsőoktatási intézmények számára a tandíj/költségtérítés elfogadható forrás a többletbevételek elérése érdekében. A felsőoktatási intézmények közötti verseny a színvonal javulásához vezet¹². A felsőoktatási intézményeknek menedzser típusú vezetésre van szükségük.¹³

6 Többváltozós statisztikai módszer, a változók csoportosítása és redukálása a célja. A faktorelemzés a változók között összefüggések alapján látens változókat, faktorokat hoz létre. A módszer segítségével az eredeti változók száma csökken, és ez viszonylag kevés információvesztéssel jár együtt. Egy-egy eredeti változó eltérő súllyal befolyásolhat egy-egy faktort, de egy faktor is eltérő súllyal befolyásolhatja az eredeti változók értékét.

7 Az elemzésben a nem tudja és a nem válaszolt kategóriákat a nem válaszokhoz soroltuk, így a dichotóm változó értékei: 1 és 0.

8 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,546; 0,769; 0,726

9 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,777; 0,756; 0,765

10 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,558; 0,520; 0,595; 0,697

11 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,682; 0,680; 0,701

12 Ez az állítás a 6. faktorban is hasonló súllyal szerepelt.

13 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,711; 0,556; 0,363; 0,375

6. autonómia faktor – A felsőoktatási intézményeknek az oktatási tartalmakban kizárólagos autonómiát kell kapniuk az államtól. A költségterítést teljes körűen csak megfelelő szociális támogatási rendszer mellett lehet bevezetni. A külső kapcsolatok megerősítik a felsőoktatási intézményeket.¹⁴
7. elitképzés faktor – A felsőoktatási intézmények csak a legjobbak számára legyenek elérhetők. Jobb lett volna, ha minden szakon a régi osztatlan képzést tartják meg. A felsőoktatási intézményeknek jogukban állna kiválasztani, hogy kit vesznek fel vagy kit utasítanak el. A felsőoktatási intézményeknek államilag finanszírozottnak kell lenniük és nem kell keresniük magánforrásokat.¹⁵

Ezt követően az elemzésben esetekhez rendelt faktorpontszámokat is képeztünk, melyeket a U-Map intézményi csoportok szerint átlagoltunk. A hét faktor mindegyike szignifikánsan eltérő intézményi csoport sajátosságokat mutat.

(1) viszonylag kisebb hallgatói létszámú, dominánsan gazdasági, illetve társadalomtudományi képzést nyújtó magán főiskolák oktatóinak jellemzői: többciklusú képzés, mobilitások, nyitottság, költségmegosztás támogatása, elitképzés, végrehajtási nehézségek, autonómia elvetése (ez utóbbi valószínűleg abból adódik, hogy a magán intézmények kevésbé függenek az államtól, így számukra ennek hangsúlyozása nem lényegi kérdés).

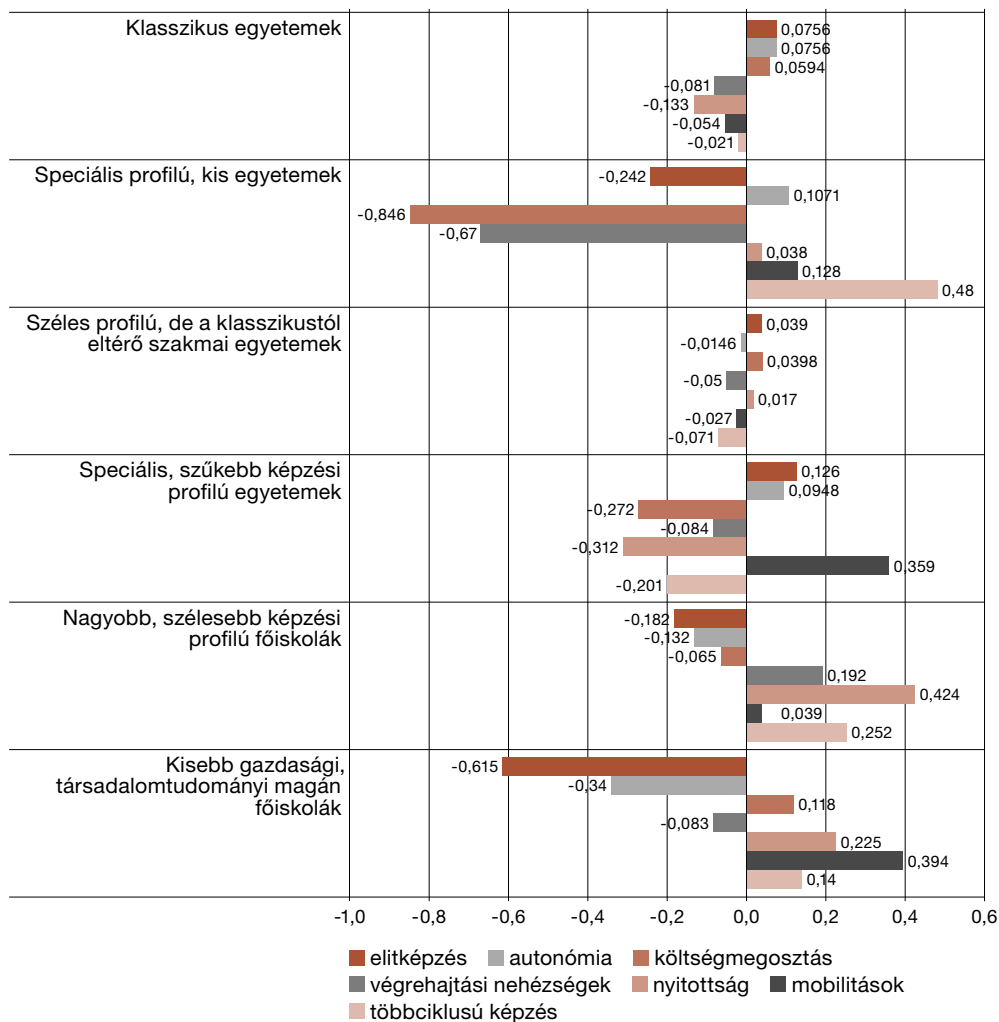
(2) nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák: többciklusú képzés, nyitottság, végrehajtási nehézségek támogatása, elitképzés, autonómia kevésbé mérvadó számukra.

(3) speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák: mobilitások, elitképzés, autonómia támogatása, kevésbé nyitott, költségmegosztás, többciklusú képzés elvetése.

14 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,666; 0,626; 0,521

15 faktorsúlyok változónként a felsorolás sorrendjében: 0,752; 0,433; 0,440; 0,292

11. ábra. Intézményi csoportok átlagos faktorpontszámai az egyes faktorok szerint, N=2 183

Forrás: Oktatói vizsgálat, 2014.

(4) széles profilú, de a klasszikustól eltérő szakmai összetételű egyetemek: átlagtól alig eltérő viselkedés jellemzi.

(5) speciális profilú, viszonylag kis egyetemek: többciklusú képzés erőteljes támogatása, mobilitások és autonómia pártolása, költségmegosztás, elitképzés végrehajtási nehézségek elvetése.

(6) klasszikus egyetemek: kevésbé szélsőséges vélemények, elitképzés, autonómia, költségmegosztás támogatása, kevésbé nyitott és mobilitásra hajlamos.

Összegzés

A tanulmány az oktatóknak a felsőoktatási változásokról, illetve a Bologna-folyamatról alkotott véleményét elemzi egy 2014-es oktatói adatbázis segítségével. Az írás két fő kérdésre fókuszált. Az első részben a Gallup 2007-ben, a felsőoktatás reformjáról született európai vizsgálatával vetettük össze a magyar oktatói véleményeket. A cikk második része azt vizsgálta, hogy kirajzolhatók-e intézményi mintázatok az oktatói véleményekből. A magyar oktatói vélemények a vizsgált kérdéskörök közül csak a képzési szerkezet, a több ciklusú képzés bevezetésében mutattak átlagostól szélsőségesen eltérő véleményt. 2007-ben, de 2014-ben is erősen megosztottak az oktatók e kérdésben, csaknem ugyanannyian vannak a régi rendszer támogatói, mint az újé. A többi elemzett kérdés (hallgatói mobilitás, munkapiaci kapcsolat vagy finanszírozás) nem mutatott lényegi eltérést az európai országok oktatóinak véleményétől. Ugyanakkor az is érzékelhető, hogy 2007 és 2014 közötti időszakban sok kérdésben kritikusabb irányba tolódtak el a vélemények és szintén fontos kiemelni, hogy megnövekedett a válaszadás alól kitérők aránya, amely rejtőzködő magatartásra utal.

Az oktatói vélemények erőteljes intézményi karakterisztikát mutattak, a U-Map projekt által kifejlesztett 8 intézményi csoport közül hat tesztelésére volt alkalmas a minta. Valamennyi vizsgált kérdés esetében szignifikáns eltérést tapasztaltunk: a felsőoktatás szerepéről és változásairól alkotott vélemények markánsan különböznek intézményi csoportok szerint. A reformra leginkább nyitottak a speciális képzési profilú, viszonylag kis egyetemek, a nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák és a viszonylag kisebb hallgatói létszámú, dominánsan gazdasági, illetve társadalomtudományi képzést nyújtó magán főiskolák oktatói.

Hivatkozások

- Bajnok A. – Derényi A. (2008) (szerk.): *A Bolognai folyamat – elemzések*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Barakonyi K. (2004): *Rendszerváltás a felsőoktatásban: Bologna-folyamat, modernizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Barakonyi K. (2009) (szerk.): *Bologna "Hungaricum": Diagnózis és terápia*. Oktatás és társadalom, 7. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.,
- Bazsa Gy. (2014): A minőségügy és az akkreditáció. *Educatio*, 2014/1. 93–107.
- Csirik J. – Temesi J. (2009) (szerk.): *A felsőoktatásban folyó többciklusú képzés első tapasztalatai: Konferencia dokumentumok*. Budapesti Corvinus Egyetem, *NFKK füzetek*, 3.
- Derényi A. (2014): A felsőoktatás nemzetköziesítése: globális pillanatkép. In: Veroszta Zs. (szerk.): *A mozgás tere*. Balassi Intézet, Budapest.
- Farkas É. (2014): Felnőttképzés és a felsőoktatás. *Educatio*, 2014/2.
- Fábrí Gy. (2014): *Kvalitatív és kvantitatív felmérés, országos és regionális reprezentatív attitűd vizsgálatok, elemzések kutatás-fejlesztési szolgáltatás*. Zárótanulmány. Oktatási Hivatal, Budapest.

- Galasi P. – Varga J. (2005): *Munkaerőpiac és oktatás*. MTA KTI, Budapest.
- Gallup Flash Barometer 198. (2007): *Perceptions of Higher Education Reforms*. THE GALLUP ORGANIZATION
- Garai O. – Veroszta Zs. (szerk.): *Frissdiplomások 2011*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest.
- Györgyi Z. (2004): Friss diplomások a munkaerőpiacon, *Educatio*, 2004/1. 163–172.
- Horváth Á. (2011): Kísérlet az európai mapping rendszer hazai alkalmazására. In: Hrubos I. (szerk.) (2011): *Műhelytanulmányok. A felsőoktatási intézmények főbb típusai tevékenységük és vállalt missziójuk szerint. Nemzetközi piaciorientáció, korszerű intézményi menedzsment. NFKK Füzetek*, 8. Budapest.
- Hrubos I. – Tomasz G. (2007) (szerk.): *A bolognai folyamat intézményi szinten*. OFI, Kutatás közben, 278. Budapest.
- Hrubos I. (szerk.) (2011): *Műhelytanulmányok. A felsőoktatási intézmények főbb típusai tevékenységük és vállalt missziójuk szerint. Nemzetközi piaciorientáció, korszerű intézményi menedzsment. NFKK Füzetek*, 8. Budapest.
- Kövári Gy. – Polónyi I. (2005) *A felsőfokú képzés és a gazdaság szakemberigényének összehangolási lehetőségei*. OFA pályázat 2005 OECD EAG 2013
- Polónyi I. (2005): *A felsőoktatási beiskolázási keretszámok szakmai szerkezete*. Felsőoktatási kutatóintézet, Kutatás közben. 265. Budapest.
- Polónyi I. (2008): A felsőoktatás minőségügye. *Educatio*, 2008/1. 3–21.
- Polónyi I. (2010): Foglalkoztathatóság, túlképzés, Bologna. *Educatio*, 2010/3. 384–401.
- Rébay M. – Kozma T. (2008) (szerk.): *A bolognai folyamat Közép-Európában. Új Mandátum*. Könyvkiadó, Budapest. Oktatás és társadalom, 2.
- Teichler U. (2011): A hallgatói mobilitás esete a Bologna-folyamattal. *Educatio*, 2011/4. 509–520.
- Temesi J. (szerk.) (2011): *Az Országos képesítési keretrendszer kialakítása Magyarországon*. OFI, Budapest.
- Varga J. (2010): Mennyit ér a diploma a kétezres években Magyarországon? *Educatio*, 2010/3. 370–383.
- Varga J. (2013): A pályakezdő diplomások munkaerő-piaci sikeressége 2011-ben. In: Garai O. – Vámos Á. (2011): *A tanulási eredmények alkalmazása a felsőoktatási intézményekben 2. Bologna Füzetek*, 6. Tempus Közalapítvány, Budapest.
- Veroszta Zs. (szerk.) (2014): *A mozgás tere*. Balassi Intézet, Budapest.